

ТРАДИЦІЇ ТА НОВАТОРСТВО У ПОЕТИЧНІЙ МОВОТВОРЧОСТІ М. ЗЕРОВА

Анотація. У статті подано результати дослідження мовотворчості визначного українського поета і перекладача М.Зерова в аспекті продовження традицій розвитку української поетичної мови та новаторства.

Ключові слова: мовотворчість, ідіостиль, традиція, інновація.

Аннотация. В статье подано результаты исследования творчества великого украинского поэта и переводчика Н. Зерова в аспекте продолжения традиций развития украинского поэтического языка и новаторства.

Ключевые слова: языковое творчество, идиостиль, традиция, новаторство. The great Summary. Ukrainian neoclassical poet and translator M.Zerov's creation research in the aspect of the further traditions of Ukrainian poetic language and innovation development are reported in the article.

Key words: linguistic creativity, individual style, tradition, innovation.

Постановка проблеми. Дослідження літературної і наукової спадщини 20-х років виходить далеко за межі завдань історії української мови і мовознавства. Мовотворчість письменників і мовознавців цієї доби – це та насильницьки вилучена ланка нашої культури, повернення якої в активний науково-освітній контекст необхідне передусім для успішного вирішення нинішніх завдань, що постали у зв'язку з потребою подолання деформацій у функціонуванні й розвитку української мови, яких вона зазнала протягом наступних десятиліть. Погодимось із думкою відомого доктора славістики – М. Неврлого, який вважає, що “все найкраще, що було створене в дальших роках в українській поезії, розвивалось під прямим або посереднім впливом київських неокласиків” [7, с. 77]. Цим і зумовлена увага лінгвістів до творчості неокласиків взагалі і М. Зерова як теоретика українського неокласицизму та талановитого поета і перекладача зокрема.

Аналіз досліджень і публікацій. Творчу та наукову діяльність М.К.Зерова в літературознавчому аспекті досліджували С. Білокінь, В. Брюховецький, О. Гальчук, С. Гречанюк, М.Жулинський, Ю. Ковалів, Л. Череватенко, їй присвятили наукові розвідки зарубіжні літературознавці: В. Державин, Б.Кравців, Ю. Лавріненко, М. Ласло-Куцюк, В.Петров, Б. Рубчак, Ю.Шевельов. Перекладацька майстерність була об'єктом аналізу І.Заславського, Р.Зорівчак, В.Коптілова, Г.Кочура, А. Содомори. Лінгвістичні аспекти художньої мовотворчості М. Зерова в загальному контексті досліджень поетичної мови 20-30-х років розглядали С. Костянтинова, М.Кудряшова, Л. Ставицька, метафору в поетичній мові письменника аналізувала Л. Кравець. Проте дослідження поетичної мовотворчості М.К.Зерова в аспекті продовження традицій та новаторства, її значення для розвитку української мови та стилістичної диференціації не здійснені і тому залишаються **актуальними**.

Мета дослідження. Проаналізувавши поетичні оригінальні та перекладні твори М.К. Зерова, виявити на різних структурних рівнях поетичної мови (лексичному, фразеологічному, образному)

елементи, властиві попередній українській поетичній традиції, та інновації, зумовлені авторською концепцією розвитку поетичного слова та художньо-естетичними настановами неокласицизму.

Виклад основного матеріалу. В історії української культури, мови літератури ім'я Миколи Зерова посідає особливе місце. Щоб зрозуміти авторські настанови щодо розвитку української мови, його інновації, виявити мовностилістичні особливості ідіостилю треба розглядати його творчість у контексті художньо-літературних течій епохи, творчого угруповання, зважаючи на рівень розвитку мови відповідної доби. Відомо, що через зовнішні та внутрішні обставини українська мова значно відставала від найдавніших мов. Народжена і виплекана простим народом, вона відповідала загальному культурному рівневі відповідного соціального середовища (політика, науки, особливо суспільні, послуговувалися переважно іншими мовами). “Українська літературна мова завжди кохалася в багатстві народної лексики... Як і всяка народна мова, вона багата на слова конкретного значення, відзначаючи часом окремим словом найменші відміни в речах або в дії, але бідна на абстрактні розуміння”, – характеризував тогочасний стан мови В. Ганцов [1, с. 63]. Тому у нових умовах виникла необхідність інтенсифікації мовного розвитку, збагачення словника, стилістичної диференціації, на чому неодноразово наголошував М.Зеров. Треба було вивести мову на той рівень, коли б вона могла повноцінно обслуговувати будь-яку суспільну галузь і відповідати найвищим інтелектуальним і естетичним запитам часу.

Зазвичай мовотворчість М.Зерова пов'язують із європеїзацією української мови. Ставлячи перед своїми колегами завдання “чеканити наше широкое, степове, запахуще, але ще не досить оброблене слово”, тобто активізувати потенційні можливості мови, використовувати її ресурси на повну силу, М.Зеров покладав особливі надії на переклади європейської класики. “А на наших літературних облогах, при повній майже нерозробленості поетичної мови, римські майстри можуть мати чимале значення стилістичне. Ні для кого не секрет, що

наші поети, за кількома нечисленними винятками, дуже мало вчать і дуже мало працюють над технікою слова. Накинувшись на вільний вірш (*vers libre*), дуже небезпечний для стилю ще не викристалізованого, як дикуни накидаються на скляне намисто, імпровізуючи свої поеми і відразу, без оброблення, подаючи їх до друку, – вони на корені підтинають усяку можливість дальшого розвитку поетичного стилю. В результаті – довга низка поем, позбавлених музичності, колориту, словесної економії, доброї синтакси, хорошого словника. Надто – словника, бо навіть приперчений неологізмами й хімічними термінами, телеграфними скороченнями, лексикон багатьох молодих авторів не в силі приховати своєї погрозливої бідності. І тут, на мій погляд, праця над латинськими класиками та французькими парнасцями може нам у великій статі пригоді, звернувши нашу увагу в бік артистично-обробленої, багатой на вирази, логічно спаяної, здібної передати всі відтінки думок, мови”, – писав поет у примітках до своєї збірки “Камена” [4, с. 507].

М. Зеров вважав, що українська мова перебуває в стані розвитку і нормалізувати її ще рано. У цьому він убачав свої плюси і мінуси. Безперечно, при перекладі з давніших і розвинутіших мов він стикався з великими труднощами. Однак, не будучи до кінця вироблена, українська літературна мова, на думку вченого, мала в цьому мистецько-естетичну перевагу. “У вироблених літературних мовах давніше створені словосполучення і формули через довше вживання набрали характеру заученості, іноді утертості, в багатьох випадках втратили чи втрачають силу емоційно та естетично заражати читача. В той же час переклад (калькування) цих шаблонів мовою, що недавно почала культивування своїх виразових засобів, звучить тут ефектно, естетично свіжо і повно” [3, с. 61]. Орієнтація неокласиків на античність, на французьких парнасців, на золотий і срібний вік російської поезії, на символізм і акмеїзм зумовила глибоку увагу до форми, до поетичної техніки, до культури українського поетичного слова. Враховуючи досвід модерністів, неокласики продовжували відстоювати естетичну самоцінність художнього слова і необхідність подолання мовностилістичної відсталості, або, як говорив М. Зеров, “жах старого українського сентименталізму в ліриці, того штучного й пересолодженого стилю, що став ніби обов’язковим, всю старомодність зменшених форм та псевдонародної наївності, всю застарілість наївних побивань над селянською недолею, всю непотрібність безсилив та безтемпераментних переспівів політичної музи Шевченка» [2, с. XVII]. Так само, як у свій час французькі класицисти, кийські неокласики ставили за мету виробити “високий стиль”, в основі якого і повинні бути якраз раціоналізм, пластичність образів, ясність і урівноваженість форми. У статті про поезію М. Рильського М. Зеров дає своєрідне визначення класичного стилю:

“поволі з дозріванням хисту із мішаної манери “Осінніх зорь” формується, коли хочете, класичний стиль, з його зрівноваженістю і кларизмом, мальовничими епітетами, міцним логічним побудуванням і строгою течією мислі”. І далі коротко формулює суть самого неокласицизму: “Цей неокласицизм, як у нас кажуть, це прагнення високого мистецтва (*grand art*)...” [5, с. 561].

Отже, виходячи із авторських візій розвитку національної мови, можна виділити такі основні напрямки: поєднання національної традиції із європейською: від античності – до нових часів, чітка диференціація стилю, культ краси поетичного слова у його триєдності думки, малюнка та звука.

Теоретичні настанови автор утілює у своїй поетичній та перекладацькій мовотворчості. Орієнтація письменника на високий стиль визначила модифікацію лексичної системи поетичної мови. Перш за все, це висока питома вага книжних елементів у класичних поезіях (сонетах, александрійських віршах) М.Зерова. Митець активізує абстрактну лексику (*романтика, мудрість, прозоріння, дух, надія, безвість, прикрість, обмеженість, майбутнє, творчість, буття, ілюзії, закінченість, чутливість, небуття*), залучає і стилістично перероблені іношлєбові елементи, суспільно-політичну лексику (*нація, держава, меценат, збори, суспільний шар, товариство, колоніст, проблема, мізантроп, мільйонер, обставини, реформатори, аспект, революція, патріотичний, терор, громадяни* тощо). Загальноживані і вузькоспеціальні термінологічні назви у поетичному контексті розширюють свою сполучуваність, детермінологізуються, набувають емоційно-експресивного забарвлення, переростаючи в поетичні образи. Вживання у поезіях М.Зерова літературознавчої термінологіки (*стиль, сонет, антитеза, алегорія, сага, рима* тощо) відбиває зосередженість автора на проблемах культури національного поетичного слова, а звертання до лексики на позначення різних мистецьких понять (*архітектор, бароко, партеніт, кант, кларнет, ліра, серенади* тощо) засвідчує домінування естетичних категорій у системі поетичного світосприйняття письменника.

Зважаючи на те, що українська “метафізична мова” була ще недостатньо розроблена, для передавання певних наукових понять у перекладах, наприклад атомістичної, художник відшукує необхідний мовний матеріал у найрізноманітніших шарах лексики, розширює семантику слів, надає їм переносного значення, створює неологізми. Причому, поняття атома знайшло таке художнє вираження: *первісток, тільця речей родовиті, насіння речей і предметів, начатки, первісні тільця, зародки, первні, зачатки, первоначатки, зародкові тіла, складники річетворні, елемент, первопчатки, атом*. Таке синонімічне багатство навряд чи містить хоч один перекладний чи синонімічний словник, а самі переклади М.Зерова сприймаються

як живі, не скопійовані з чужомовних, а створені на власному мовному ґрунті.

Книжна традиція також простежується у широкому використанні складних слів, що пояснюється стилістичними експресивно-виражальними потенціями їх самих та певною мірою впливом перекладацької творчості поета, зокрема античних авторів, у поетичній мові яких така лексика є питомою і численною, відповідно і переклади М. Зерова як професійного знавця латини і грецької мови відтворюють ці лексичні масиви, назвемо кілька для прикладу: “коні *легкокопитні*”, “*гострокремениста печера*”, “боги *міцновладні*”. В оригінальній творчості такі лексеми найчастіше трапляються якраз у творах антологічного характеру, напр.: «Лестригони»: «Вночі я справлю твій *стovesлий* корабель У тиху сторону народів *хлібоїдних*»; «Гільгамеш»: «Порадь мене, мій предку *староденний*»; «Тесей»: «Все увижав седмицю білих зір – *Золототканний* пояс Афродіти»; «Аргонавти»: “*стovesельний* Арго”. Як вплив національної книжної традиції можна розцінювати використання складних слів із компонентами старослов’янського походження: *многоводий, многосонний, благообразний, зловорожий, сутозлотий, многодумний* – такі композити переважають у контекстах високої експресії та творах на біблійні сюжети. Взагалі церковнослов’янізми в М.Зерова як в оригінальній, так і перекладній творчості є кількісно й функціонально вагомим стилетворчим компонентом. Вони виступають засобом стилізації історичного часу, створюють урочисто-піднесену чи, навпаки, знижену тональність поетичного тексту: “Богам висот – перелетам – громам, Землі родючої *живущим* сокам”; „Повага їй [Гелені] в очах...Вітай *благословенна*”; “Вмить *воскресає* все, що непробудно Проспало низку літ і поколінь”; “*Блаженні* дні і ночі на селі”; “Наук любив він сяйво *цирозлоте* І школам отдавав свої турботи, І був світильник, щедрий і *благий*”. У сатирично-іронічних творах зазначені лексеми, які, контрастуючи із розмовною, зниженою лексикою, створюють відповідне стилістичне забарвлення: “Але скажи по правді, роз’ясни нам, Яким ти чином *возсіяв еси* Між крамарів на чесному бенкеті”, “І йдуть туди: Новий поет, І вчені любомудрі *жени*, І перекладчик навіжений”. У використанні автором старослов’янізмів чітко простежується поетична традиція Т.Г.Шевченка.

Своєрідність авторського світосприйняття через призму духовних, естетично-мистецьких здобутків минулого, звертання до античності і християнства як вищого вияву культури усього людства сприяли активізації лексики із культурологічним значенням. Залучення слів на позначення реалій античної культури та біблійного світу (*нанагія, літургія, синедріон, кесар, претор, ексод* тощо) виявляє інтелектуальні джерела національної поетичної мови.

Починаючи від «Енеїди» І.Котляревського і завдяки оригінальній та перекладацькій творчості

Т.Г. Шевченка, П. Куліша, І.Я. Франка, Лесі Українки українська літературна мова постійно поповнювалася грецизмами та латинізмами на позначення різних національно-характеристичних понять. Так, наприклад, у мові «Енеїди» І.П. Котляревського, тематично, сюжетно, образно пов’язаною з “Енеїдою” Вергілія, функціонують слова на позначення власних назв, частина з яких згодом розширила свою семантику і стала вживатися як загальні назви (*Олімп, Парнас, Зефір, Купідон, Меценат, Пегас*), а також загальні: *ахінея, сирена, фортуна, фурія*. За спостереженнями дослідників, із творчістю Т.Г.Шевченка в українську мову увійшли такі слова з греко-римського міфологічного і літературного обігу, як: *гіменей, дріада, парки, пенати, Прометей*; П. Куліш поповнює лексикон такими лексемами: *наяда, ореада*; І.Я.Франко вводить у літературну мову: *кентаври, фавн*; Леся Українка – *весталки, друїд, ельф, лари, мойра* тощо [8, с. 554-555].

Микола Зеров, продовжуючи традиції попередників, використовує у перекладах великі масиви запозиченої лексики (засвоєної раніше, відомої з російськомовних джерел чи ужитої вперше) на позначення так званих реалій у фонетично адаптованій, але не зукраїнізованій формі. Завдяки перекладам М. Зерова в українську літературну мову увійшло чимало слів на позначення реалій життя інших народів (*сидроміда, пеан, самбіка, лібурни, пелти, гекатомби, фавоній, нот, евр, африк* тощо). Деякі назви перекладач подає у кількох варіантах, ніби випробовуючи потенції мови: *тракіяни-тракійці, трой- троянець – троян* та ін. Принагідно згадаємо, що українізація власних назв іншомовного походження, заміна іншомовних реалій власне українськими, започаткована І.П. Котляревським (*Агамемненко, Анхизенко, Сатурнович*), довгий час панувала у царині перекладу, згадаймо, що в “Іліаді” О.Навроцького живуть Гелікави Антеноріенко, Евфра Пітефівна, а “молодиця” Олена зодягнута в намітку і “ткає-вишиває, мережачи гарно” червону хустку, мало чим відрізняється з цієї точки зору “Одісея” П.Ніщинського та “Гльйонянки” Степана Руданського (Ахілл Пільенко, цар Атріенко, Хризівна-діва, замість музи – Співа, замість Аїду – Невид, замість Зевса – піп тощо), навіть у перекладі О. Потебні герої “Одісеї” грають на кобзі. М. Зеров також використовував національно забарвлену лексику, проте її вживання завжди тематично, стилістично виправдане і не спричиняє зниження стилістичної тональності оригіналу. “Саме від М. Зерова, -зазначає Р. Зорівчак, – починається реалістичний відлік в українському художньому перекладі, що остаточно покінчив з трагедіями, бурлесками, пародіями” [6, с. 143].

Інноваційним прийомом поетизації мови М.Зерова, пов’язаним з культивуванням античного мистецтва, є використання нетранслітерованих запозичень (“*pruderie*”, “*valle lacrimarum*”, “*Lucrosa*” та ін.).

Концептуально навантаженими, частотними компонентами поетичної мови М.Зерова є різні групи ономастичних одиниць. Вони засвідчують інтелектуальну, культурософську глибинність творчості поета, ідентифікують часопростір, виступають символами авторських духовних, мистецьких цінностей (*Куліш, Горленко, Заборовський, Вергілій, Овідій* тощо). Поет активно послуговується книжними, переважно античними, біблійними образами. Переосмислюючи їх по-своєму, М.Зеров виражає власний ціннісний комплекс: краса і мудрість (*Навсікая*), краса і наука (*Гелена*), мистецтво і творчість (*Хірон*) тощо.

Завдяки перекладам досліджуваного автора поетичний словник збагатився фразеологічними запозиченнями, що сприяло інтелектуалізації й естетизації української поетичної мови. Показовим для ідіостилю М.Зерова є функціонування емоційно-експресивної народної та книжної фразеології. Чільне місце у поезії посідають фразеологічні одиниці, пов'язані із національною та європейською літературною традицією. Це запозичені із відомих творів крилаті вислови, цитати, ремінісценції. Культурно-естетичним змістом наповнюються в оригінальній і перекладній поезії античні усталені вирази, афоризми (*Аїдові дороги, Фебовий лавр, Церерин дар* та ін.). У фразеологічних авторських інноваціях "*Зевсові перуни*" та "*капища муз*" поєднання міфонімів античного та слов'янського походження набуває концептуально вагомого значення і відображає ідею М.Зерова синтезувати європейські та національні культурні традиції.

На поетичному лексиконі Миколи Зерова позначилася новітня тенденція освоєння поетичною мовою 20-30-х рр. урбаністичної теми, що виявилось у використанні назв на позначення реалій міста (*бульвар, антена, вітрини, тротуари* тощо).

Настанова на високий поетичний стиль в оригінальній творчості зумовила обмежене використання народнорозмовних елементів, проте в епічних та прозових перекладах розмовна, побутова, просторічна лексика, діалектизми актуалізовані відповідно до свого функціонально-стилістичного навантаження.

Щодо „кування” нових слів автор ставився досить обережно. Аналіз поетичних текстів засвідчує наявність новотворів та okazіонального слововживання, проте вони не є домінантною рисою ідіостилю поета. Новотвори ускладненого типу (*смутноокий, зоряноока, гострозір, згуба-вічність, запомин-океан*) переважають у контекстах високої стилістичної тональності, надаючи їм поетичності, мальовничості, виступаючи маркерами авторської оцінки. Неологізми афіксального типу (*спочиванці, перетончений естет, спаламарив, змолитвував*) переважають у поезіях гумористично-іронічних, що зумовлюється їх високими експресивно-емоційними властивостями.

Висновки. На підставі проведеного аналізу можна зробити висновки про те, що у поезії досліджуваного автора відображаються тенденції розвитку поетичної мови відповідного періоду, стилістичні норми слововживання неокласичної літературної школи, авторські настанови. Поетична мовотворчість М.Зерова, ввібравши найвищі досягнення класичної літератури і найновіших стилістичних течій, стала явищем самобутнім (із власною лексико-образною системою та нормами слововживання), своєчасним, зумовленим з погляду внутрішньолітературного, художньо-стилістичного розвитку, явищем, яке мало значний вплив на розвиток поетичного стилю, формування мовностилістичних норм, піднесення культури віршованої мови, на подальший поступ національної літератури.

Література

1. Ганцов В. Проблеми розвитку нашої літературної мови / В. Ганцов // Життя й революція.-1925.- № 10.- С.63-65.
2. Зеров М. Вступна стаття /М.К. Зеров // Нова українська поезія. К.:Всеукраїнське державне видавництво, 1920.- С.5- 18.
3. Зеров М. Catalepton./ М.К.Зеров. – Філадельфія: Київ, 1951. -79 с.
4. Зеров М. Примітки / М. К. Зеров // Вибране.- К.: Дніпро, 1966.- С.497- 529.
5. Зеров М. Твори: В 2 т./ М.К.Зеров.- К.: Дніпро, 1990.- Т.1.: Поезії. Переклади / Упоряд. Г.П.Кочур, Д.В.Павличко.- 843 с.; Т.2: Історико-літературні та літературознавчі праці.- 601с.
6. Зорівчак Р. Вічне відлуння майстра / Р.Зорівчак // Дзвін.- 1998.- № 11-12.- С. 142-147.
7. Історія української літератури ХХ ст: У 2 кн. / За ред. В.Г. Дончика.- К.: Либідь, 1998.- Кн. 1.- 464 с.
8. Історія української мови. Лексика і фразеологія/ за ред. В.М. Русанівського.- К.: Наукова думка, 1983.- 743 с.

Стаття надійшла до редакції 29.03.2011